

Lesskilningsferlið

Áhrifaþættir og leiðir sem efla lesskilning

Bergljót Vilhelmína Jónsdóttir

Lokaverkefni til M.Ed.-gráðu
Háskóli Íslands
Menntavísindasvið

Lesskilningsferlið

Áhrifapættir og leiðir sem efla lesskilning

Bergljót Vilhelmína Jónsdóttir

Lokaverkefni til M.Ed.-gráðu í sérkennslufræði
Leiðsögukennari: Steinunn Torfadóttir

Uppeldis- og menntunarfræðideild
Menntavísindasvið Háskóla Íslands
Febrúar 2010

Ritgerð þessi er lokaverkefni til M.Ed.-gráðu í
sérkennslufræði og er óheimilt að afrita ritgerðina á
nokkurn hátt nema með leyfi rétthafa.

© Bergljót Vilhelmína Jónsdóttir 2010

Prentun: Prentsmiðja Háskólaprent ehf.
Staður, Ísland 2010

Formáli

Verk þetta er sprottið af innri þörf fyrir að efla eigin þekkingu í lestrarfræðum. Hugmyndin vaknaði á námskeiði sem ég sótti í framhaldsdeild KHÍ haustið 2007 og nefndist *Að ná tökum á lestrarerfiðleikum*. Þar fengu nemendur afar góða fræðslu um umskráningarerfiðleika en lítið var fjallað um lesskilningsvanda. Þar sem þekking mín á lesskilningi og leiðum til að efla lesskilningsvanda var engan veginn nægileg ákvað ég að ráða bót á því og er þetta verk afrakstur þeirrar vinnu. Það má því segja að verkið sé samofnið þekkingarleit minni og viðleitni til að efla mig sem kennara og ráðgjafa á svíði lestrarkennslu. Þegar ég hófst handa við verkið kom í ljós að lítið hefur verið rannsakað og skrifað um þetta viðfangsefni hér lendis sem gerði vinnuna mikilvægari en ella.

Ég kann Steinunni Torfadóttur leiðsagnarkennara mínum og Guðmundi B. Kristmundssyni sérfræðingi bestu þakkir fyrir athugasemdir og ábendingar. Einnig eiginmanni mínum Ásgeir Guðjóni Kristjánssyni fyrri endalausa þolinmæði og skilning. Dóttur minni og tengdasynt þeim Dagbjörtu Ásgeirs dóttur og Thurstan Feldsted færir ég þakkir fyrir tæknilega aðstoð, Margréti Laxdal fyrir yfirlestur verksins og Emmi Kalinen fyrir að teikna myndir fyrir kennsluaðferðir.

Verkið er 40 einingar til fullnaðar meistaragráðu í menntunarfræðum með áherslu á sérkennslufræði við Menntavísindasvið Háskóla Íslands.

Ágrip

Viðfangsefni þessarar heimildarannsóknar er að greina lesskilningsferlið, helstu undirstöðuþætti þess og áhrifavalda ásamt því að taka saman fjölbreyttar aðferðir til að efla lesskilning. Beint var sjónum að rannsóknum og skrifum erlendra sérfræðinga á þessu sviði undanfarna áratugi. Sérstaklega var horft til lestrar- og lesskilningsferlisins og gildi talmáls, málskilnings, orðaforða, hljóðkerfisvitundar, umskráningarfærni, bakgrunnsþekkingar, ályktunarfærni, námsvitundar og vinnsluminnis. Einnig er gerð grein fyrir textatengdum atriðum sem skipta máli fyrir úrvinnslu lesandans og þáttum sem hafa áhrif á þróun lesskilnings; uppeldisaðstæður, skólaganga og lestrar- og lesskilningserfiðleikar. Fjallað er um mat á lesskilningi einstaklinga og hópa og settar fram fáeinrar aðferðir til að meta lesskilning. Rætt er um kennslu og kennsluaðstæður og settar fram fjölbreyttar kennsluaðferðir sem efla lesskilning og henta lesendum á mismunandi aldrí.

Gengið var út frá meginþurningunum: *Hvað er lesskilningur og hvað einkennir lesskilningsferlið í meginatriðum?, Hvaða þættir leggja grunninn að lesskilningi og hafa áhrif á þróun hans? og hvernig er hægt að efla lesskilning?* Niðurstöður þessarar rannsóknarvinnu gefa til kynna að lesskilningsferlið sé afar flókið og að veikleikar í einhverjum ofangreindra undirstöðuþáttu geti valdið lesskilningsvanda. Grunnurinn að tungumálínu er lagður í bernsku og skipta málörvun, uppeldisaðstæður og skólaganga miklu um hvernig til tekst.

Lesskilningur og lesskilningsaðferðir hafa verið rannsakaðar um áratugaskeið erlendis. Á þeim tíma hafa viðhorf fræðimanna til kennslunálgunar breyst. Samfara því hafa verið þróaðar fjölbreyttar kennsluhugmyndir og kennsluaðferðir sem henta mismunandi textagerðum og lesendum á ýmsum aldrí. Horft var til þessara heimilda við gerð síðari hluta verksins, kennsluaðferðanna. Þar er lögð áhersla á fjölbreytni og einfalda framsetningu. Lykilaðferðir eru spurnaraðferð og aðferðir sem efla ályktunarfærni, meðvitund um lesskilning, orðaforða og greiningu meginatriða.

Vonast er til að þessi samantekt á kennsluaðferðum nýtist til eflingar lesskilnings í íslensku skólastarfi.

Abstract

The main subject of this research is analysis of the reading comprehension process; the foundation and influences on that process. Also brought together are diverse approaches to enable reading comprehension, and research and writing of scholars in that field spanning decades. Specifically the reading comprehension cycle and value of speech, spoken language comprehension, vocabulary, phonological awareness, reading fluency, background knowledge, inference, metacognition, and working memory are investigated. Also analyzed are the features of the underlying texts such as the textbase, morphology and syntax, and those aspects that influence the development of the child's comprehension such as the situation at home, schooling, and the individual's reading, and comprehension difficulties. The reading comprehension of individuals and groups is discussed and a number of methods to evaluate reading skills are introduced. Teaching and teaching situations are discussed and diverse teaching methods intended to empower reading comprehension to suit readers of diverse ages are introduced.

Also brought together in this thesis are some assessment methods of reading comprehension and diverse teaching methods that influence and improve reading comprehension and that are suitable for different ages of readers.

The main questions that form the basis of the research are: i) *What is reading comprehension and what are the identifying features of the reading comprehension cycle?*, ii) *What things are core for reading comprehension in children and have influence on the development of it?* and, iii) *What can be done to improve reading comprehension?* The conclusion to this research work indicates that the reading comprehension cycle is very complex and weaknesses in any of the core competencies mentioned above may cause reading comprehension difficulties. The basis of language comprehension is laid out in youth and anything that encourages speech, the situation at home and, the schooling of the child will have a deep effect on the outcome.

In past decades research has been done on reading comprehension and reading comprehension methods outside Iceland. During that time the view of scholars regarding teaching approaches has changed. As part of this development a diverse range of teaching philosophies and approaches suited

to different texts and ages of child have been developed. The latter part of this thesis is based upon these diverse approaches and ideas, with emphasis on that diversity of approach with simplified presentation for clarity. The key methods described include; the question method, and approaches that encourage the making of inference, monitoring comprehension, vocabulary, and core concepts embodied within the text.

It is presumed that this thesis will be used in a practical context to raise the level of reading comprehension in Icelandic schools.

Efnisyfirlit

Formáli	iii
Ágrip.....	5
Abstract	7
Myndaskrá	13
Töfluskrá	15
FYRRI HLUTI Fræðileg umfjöllun um lesskilning.....	17
1 Inngangur: Baksvið ritgerðarinnar	19
2 Fræðilegur bakgrunnur	27
2.1 Hvað er lestur?	27
2.2 Lesskilningur.....	30
2.3 Þróun lesskilnings	32
2.4 Lesskilningur og undirstöðuþættir hans	35
2.4.1 Talmál	35
2.4.2 Málskilningur/hlustunarskilningur	36
2.4.3 Málhæfni.....	38
2.4.4 Orðaforði	41
2.4.5 Hljóðkerfisvitund og umskráning	44
2.4.6 Bakgrunnsþekking	45
2.4.7 Ályktunarfærni/innsæi	47
2.4.8 Nauðsynlegar – ónauðsynlegar ályktanir.....	50
2.4.9 Vinnsluminni	51
2.4.10 Námsvitund.....	53
2.5 Textatengd atriði	55
2.5.1 Málfræðitengd atriði	55
2.5.2 Setningafræði.....	56
2.5.3 Samhengi	56
2.5.4 Formgerð og uppbygging texta.....	61
2.6 Þættir sem hafa áhrif á lesskilning	66
2.6.1 Uppeldisaðstæður	67
2.6.2 Skólaganga.....	70
2.6.3 Lestrarerfiðleikar	73

SÍÐARI HLUTI Lesskilningskennsla: Hugmyndabanki 81

3	Inngangur	83
3.1	Matsaðferðir:.....	83
3.2	Kennsluaðferðir.....	84
4	Mat á lesskilningi	93
4.1	Einstaklingsmat.....	96
4.1.1	Mat á umskráningarfærni.....	96
4.1.2	Mat á námi og aðferðum nemandans	97
4.1.3	Aðferðir til að meta lesskilning	98
4.2	Mat á stöðu bekkjar.....	106
4.3	Mat á lesefni.....	107
4.4	Mat á kennslu og kennsluaðferðum	107
4.4.1	Mat á kennsluáætlun í lestri.....	107
5	Kennsluaðstæður og kennsla	109
5.1	Kennslurými.....	109
5.2	Lestrartengt efni	109
5.3	Tími og námskrá	109
5.4	Kennsla	110
6	Kennsluaðferðir og leiðir sem efla hlustunarskilning og lesskilning	113
6.1	Mismunandi lesskilningsaðferðir.....	113
6.2	Aðferðir þjálfadra lesenda.....	115
6.3	Leiðir sem örva tal og efla hlustunarskilning	117
6.3.1	Samræðulestur	117
6.4	Leiðir sem efla ályktunarfærni	119
6.4.1	Að gera sér í hugarlund.....	119
6.4.2	Unnið með orsaka- og merkingartengsl	120
6.4.3	Tilfinningaleikurinn: Ályktað um tilfinningar út frá tilfinningaorðum	121
6.4.4	Að álykta um merkingu óþekktra orða	123
6.4.5	Að álykta út frá bakgrunnsþekkingu.....	125
6.5	Leiðir sem efla námsvitund	127
6.5.1	Að hlusta á innri rödd	127
6.5.2	Að lesa - skrifa - spjalla	129
6.5.3	Að greina klifun	131
6.6	Að spryja spurninga - Leið til að efla lesskilning	132

6.6.1	Því meira sem við lærum - því meira langar okkur til að vita	135
6.6.2	Ekki finnast svör við öllum spurningum.....	137
6.6.3	Spurningavefur	139
6.7	Aðferðir til að greina aðalatriða í texta	140
6.7.1	Bókagerð.....	142
6.7.2	Að skrá mikilvægar upplýsingar.....	143
6.7.3	Að greina aðalatriði og gera samantekt: Aðferðin kennd og þjálfuð	146
6.7.4	Að gera samantekt: Samvinna nemenda.....	148
6.7.5	Að gera samantekt samhlíða lestri	149
6.8	Leiðir sem efla orðaforða	152
6.8.1	Að skilgreina orð og hugtök	152
6.8.2	Orðavefur: Forskeyti + rót eða stofn	154
6.8.3	Orðavefur: Samsett orð.....	157
6.8.4	Orðavefur: Orð með svipaða merkingu	159
6.8.5	Að greina orðhluta: Merking og hlutverk	161
6.8.6	Rót vikunnar	163
6.8.7	Að álykta um merkingu orða út frá samhengi	166
6.8.8	Að álykta um merkingu orða og sannprófa	167
6.8.9	Ég hef orðið: Hver hefur merkinguna?	168
6.8.10	Orða - bak - forði	171
6.8.11	Að taka viðtal við orð	173
6.9	Kennsluaðferðir.....	175
6.9.1	Að hugsa upphátt	175
6.9.2	Nákvæm greining - víðara samhengi	181
6.9.3	Kann - vil vita - hef lært (K - V - L)	186
6.9.4	Að spryrra höfundinn	195
6.9.5	Endurtekinn lestur.....	214
6.9.6	Félagastuðningur í lestri	218
7	Umræða	229
8	Lokaorð	239
	Heimildaskrá	241
	Fylgiskjal 1	257
	Fylgiskjal 2	269

Myndaskrá

Mynd 1. <i>Kenning Perfetti (1990) um úrvinnslu lesandans úr texta, sjá Perfetti o.fl. (2005:229).</i>	31
Mynd 2. <i>Almenn túlkun á lesskilningsferlinu og þróun þess (Perfetti o.fl. 2005:246)</i>	33
Mynd 3. <i>Tengsl prófsátta við undirstöðuþætti læsis (Storch og Whitehurst, 2002:939).</i>	40
Mynd 4. <i>Tengsl umskráningartengdra þáttu og lesskilnings (Storch og Whitehurst, 2002:942).</i>	41
Mynd 5. <i>Tengslanet af innbyrðis tengslum atvika og hugmynda í texta (Kendeou o.fl., 2005:92).</i>	58
Mynd 6. <i>Skyringarmynd af ytri formgerð upplýsingatexta (Kintsch og Rawson, 2005: 211)</i>	63
Mynd 7. <i>Skyringarmynd af innri formgerð upplýsingatexta (Kintsch og Rawson, 2005:212).</i>	65
Mynd 8. <i>Teikning af hjartalokunum (Kintsch og Rawson, 2005:213).</i>	66
Mynd 9. <i>Flokkun nemenda með lestrarerfiðleika samkvæmt The simple view of reading (Catts og Kamhi, 2005:76).</i>	74
Mynd 10 <i>Aðferð til að greina mynstur lesskilningsvanda (Carlisle og Rice, 2004:526).</i>	76
Mynd 11. <i>Tilfinningaleikurinn - Spjöld með tilfinningaorðum.</i>	123
Mynd 12. <i>Ekki finnast svör við öllum spurningum - Myndræn minnisspjöld fyrir nemendur.</i>	138
Mynd 13. <i>Dæmi um spurningavef sem spunninn er út frá meginspurningu.</i>	140
Mynd 14. <i>Hugtakakort sem sýnir skilgreiningu á orði..</i>	153
Mynd 15. <i>Forskeytavefur sem spunninn er út frá forskeytinu ör-</i>	156
Mynd 16. <i>Orðavefur samsettra orða sem spunninn er út frá rótinni dag.</i>	158
Mynd 17. <i>Vefur orða með svipaða merkingu, spunninn út frá hugtakinu reiður.</i>	160
Mynd 18. <i>Ég hef orðið: Hver hefur merkinguna? Dæmi 1a. Orðaspjald með vísbendingu.</i>	169
Mynd 19. <i>Ég hef orðið: Hver hefur merkinguna? Dæmi 1b.Orðaspjald með vísbendingu.</i>	170
Mynd 20. <i>Ég hef orðið: Hver hefur merkinguna? Dæmi 2a. Orðaspjald með skilgreiningu.</i>	170

Mynd 21. <i>Ég hef orðið: Hver hefur merkinguna? Dæmi 2b.</i>	
<i>Orðaspjald með skilgreiningu.....</i>	170
Mynd 22. <i>Orða - bak - forði: Orðaspjöld með mynd.</i>	172
Mynd 23. <i>Nákvæm greining - víðara samhengi: Skráningarblað.</i>	185
Mynd 24. <i>Félagastuðningur í lestri: Leiðbeiningakort fyrir nemendur (framhlið).</i>	224
Mynd 25. <i>Félagastuðningur í lestri: Leiðbeiningakort fyrir nemendur (bakhlíð).</i>	225

Töfluskrá

Tafla 1. <i>Mismunandi birtingarform ályktandi hugsunar</i>	49
Tafla 2. <i>Sögukort: Samantekt á meginatriðum sögu</i>	99
Tafla 3. <i>Spurningar með sögukorti</i>	100
Tafla 4. <i>Tékklisti fyrir endursögn</i>	102
Tafla 5. <i>Tékklisti athuganda notaður við greiningu á lesskilningsaferðum lesanda</i>	104
Tafla 6. <i>Tvöfaldur skráningarlisti lesanda</i>	105
Tafla 7. <i>Að álykta um merkingu óþekktra orða: Skráningarblað nemenda</i>	125
Tafla 8. <i>Að álykta um merkingu orða út frá bakgrunnsþekkingu: Skráningarblað nemenda</i>	126
Tafla 9. <i>Að hlusta á innri rödd: Minnispunktar nemenda</i>	128
Tafla 10. <i>Að lesa-skrifa-spjalla: Leiðbeiningar um vinnu..</i>	130
Tafla 11. <i>Að lesa með ákveðna spurningu í huga: Skráningarblað nemenda</i>	135
Tafla 12. <i>Að meta mikilvægi upplýsinga: Skráningarblað nemenda</i>	144
Tafla 13. <i>Að greina á milli umræðuefnis og upplýsinga: Skráningarblað nemenda</i>	144
Tafla 14. <i>Að rökstyðja skoðun sína: Skráningarblað nemenda</i>	145
Tafla 15. <i>Að greina aðalatriði í texta: Skráningarblað nemenda</i>	145
Tafla 16. <i>Að gera samantekt: Samvinna nemenda: Skráningarblað nemenda</i>	149
Tafla 17. <i>Að gera samantekt samhlíða lestri: Leiðbeiningar fyrir nemendur</i>	151
Tafla 18. <i>Að greina orðhluta: Merking og hlutverk.</i>	162
Tafla 19. <i>Að álykta um merkingu orða út frá samhengi: Skráningarblað nemenda</i>	167
Tafla 20. <i>Að álykta um merkingu orða og sannprófa: Skráningarblað nemenda</i>	167
Tafla 21. <i>Að taka viðtal við orð: Dæmi um spurningar og svör nemenda.</i>	174
Tafla 22. <i>Að hugsa upphátt: Leiðbeiningar um vinnu</i>	180

Tafla 23. <i>K-V-L: Skráningarblað með útskýringum</i>	190
Tafla 24. <i>K-V-L: Skráningarblað kennara og nemenda</i>	191
Tafla 25. <i>K-V-L: Verkefnablað ásamt skýringum fyrir kennara</i>	191
Tafla 26. <i>K-V-L+: Verkefnablað 1.</i>	193
Tafla 27. <i>K-V-L+: Verkefnablað 2.</i>	194
Tafla 28. <i>K-V-L + : Verkefnablað 3. Samantekt á upplýsingum sem safnað hefur verið.</i>	195
Tafla 29. „ <i>Að spryra höfundinn</i> “: <i>Pað sem greinir á milli spurninga og fyrirspurna.</i>	201
Tafla 30. „ <i>Að spryra höfundinn</i> “: <i>Dæmi um mismunandi gerðir fyrirspurna</i>	203
Tafla 31. „ <i>Að spryra höfundinn</i> “: <i>Samanburður á samræðuformi.</i>	204
Tafla 32. „ <i>Að spryra höfundinn</i> “: <i>Leiðbeiningar um skipulagningu kennslu.</i>	212
Tafla 33. „ <i>Að spryra höfundinn</i> “: <i>Atriði sem skipta máli varðandi mat á kennslu.</i>	213
Tafla 34. „ <i>Félagastuðningur í lestri</i> “: <i>Skráning á lestri og stigum lesenda, framhlið.</i>	226
Tafla 35. „ <i>Félagastuðningur í lestri</i> “: <i>Skráning á lestri og stigum lesenda, bakhlið.</i>	227
Tafla 36. <i>Forskeyti og forliðir í íslensku, merking og dæmi um notkun.</i>	260
Tafla 37. <i>Dæmi um viðskeyti í íslensku sem mynda nafnorð af no., so. og lo.</i>	263
Tafla 38. <i>Dæmi um viðskeyti í íslensku sem mynda lo. af no., so. og lo.</i>	264
Tafla 39 <i>Helstu hljóðbreytingar í íslensku.</i>	266